

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 5

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 412 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.....	10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon G'aybullayev o'g'li	
Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari.....	16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi.....	22
Norchayev Asatullo Norbo'tayevich	
Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy.....	28
Tulagan Tukhtaraliev, G'aniev Muhammadjon Xalilovich	
Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish.....	31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi	
O'zbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida.....	34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li	
Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (O'zbekiston misolida).....	40
Egamov Sevinchbek Maxsud o'g'li	
Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export.....	46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiyoy Mamasoliyeva	
O'zbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari.....	49
Hojiyev Tal'at Toshpo'latovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yo'llari.....	54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi.....	57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari.....	61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdig'ani qizi	
Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari.....	68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich	
Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish.....	72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	
Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar.....	77
A. I. Raxmatov	
Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана.....	83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи	
Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili.....	88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o'g'li	
Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili.....	94
R. I. Pardayev	
Katta hajmga ega bo'lgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri.....	101
Raxmanova Xurinisho Egamovna	
Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati.....	104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna	
Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash.....	110
Nilufar Sharipova	
Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati.....	114
Karimov Shamsiddin Akram o'g'li	

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari.....	122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi	
Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari.....	127
Davronbek Sharibjonovich Raximov	
Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....	133
Aminov Farrux Farxadovich	
Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	138
G. J. Jumayeve	
Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari....	141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishdagi muammolar	146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna	
Aholi daromdlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich	
Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish.....	158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li	
Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash	164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna	
Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана.....	168
Иноятова Камола Фуркатовна	
Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni	172
X. X. Ikramov	
Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li	
Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida).....	182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov	
Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli	189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	
Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari.....	193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich	
Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi.....	198
Boltaboev Murodbek Aybekovich	
Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi.....	203
X. I. Boyev	
Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi.....	207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi	
Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak.....	216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili.....	220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования.....	227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи	
Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность	232
Шерматовта Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли	
ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности	238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна	
Tijorat banklari kapitalining iqtisodiy mazmuni va uning tarkibi	243
Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li	

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг	248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович	
Factoring Operations in Banks.....	253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna	
Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish.....	257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich	
O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati	264
Oybek Elmuratov	
Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish.....	268
Uzakova Umida Ruzievna	
Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy	274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsdov Bunyod Abdusamadovich	
O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo'llari.....	278
Musayeva Shoirazimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari	284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich	
Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi	288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna	
Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi	295
S. Y. Ismoilova	
Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish	300
Qurbonova Firuza Solexovna	
Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi	306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich	
Tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligi va uni rivojlantirish yo'llari	312
Olimova Nodira Xamrakulovna	
Baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish	324
Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li	
Qurilish-pudrat tashkilotlarida auditorlik tekshiruvda faoliyat uzluksizligini baholash.....	331
Tulovov Erkinjon To'liqin o'g'li	
Основные направления развития инвестиционной деятельности предприятий.....	335
Махкамова Надира Саидмуратовна	
Milliy statistika axborot tizimlarining funksional jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarining tahlili	340
Otajonova Gulhayo Maqsud qizi	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshqarish axborot tizimini modellashtirish	345
Xudoyorov Laziz Niyojovich, Ergashova Nargiza Boboxonovna	
Mamlakatimizda aksiz to'lanadigan tovarlarni soliqqa tortish usullari	351
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
Iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini jalb qilgan mablag'lar orqali moliyalashtirishning zarurligi.....	357
Amonova Dilafroz O'tkurovna	
To'lov tashkilotlarini tashkil etishda xatarlarni boshqarish	362
Axmedov Miraziz Alisherovich	
Korxonada inson kapitalini rivojlantirish tizimi va konsepsiyasini takomillashtirish imkoniyatlari	367
Hamrokulov M. O.	

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik sanoat zonalari faoliyatining zarurligi va iqtisodiy-huquqiy maqomi.....	375
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich	
Bank tizimida marketing faoliyati orqali yangi innovatsion xizmatlarni joriy etishning zamonaviy holati.....	379
Raxmatov Temur Sotiboldiyevich	
Экономическая сущность инновационной деятельности в банковском секторе	388
Шадиева Дилдора Хамидовна	
Yengil sanoat taraqqiyotining xitoy tajribasi va undan o'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	392
Jumaniyazova Feruza Rajabovna	
Tut parvonasi zararkunandasining biologik tarqalishi va zararini oldini olish choralari.....	402
Oybek Toshtemirovich Karimov	
Ijtimoiy adolat va ayollar huquqlari: kasbiy kamsitish	406
Iminova Nargizaxon Akramovna	

TUT PARVONASI ZARARKUNANDASINING BIOLOGIK TARQALISHI VA ZARARINI OLDINI OLISH CHORALARI

Oybek Toshtemirovich Karimov

Toshkent davlat agrar universiteti

Ipakchilik va tutchilik kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tut ipak qurtini ozuqasi hisoblangan tut daraxtining zararkunandasiga qarshi kurashish chora tadbirlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Tut parvonasi zararkunandasiga qarshi samarali 4 xil usul mavjud bo'lib, jumladan, agrotexnik kurash usuli, biologik kurash usuli, mexanik kurash usuli, kimyoviy kurash usullari eng samarali ekanligi atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tut daraxti, tut parvonasi, zararkunanda, tuxum, qurtlar, preparat, agrotexnika.

Abstract: This article provides information on measures to combat the pest of the mulberry tree, which is the food of the mulberry silkworm. There are 4 effective methods against the mulberry moth pest, including agrotechnical control method, biological control method, mechanical control method, and chemical control methods.

Key words: mulberry tree, mulberry, pest, eggs, worms, preparation, agricultural machinery.

Аннотация: В данной статье представлена информация о мерах борьбы с вредителем тутового дерева, являющимся пищей тутового шелкопряда. Существует 4 эффективных метода борьбы с вредителем шелковичной пло-
дожорки: агротехнический метод борьбы, биологический метод борьбы, механический метод борьбы и химиче-
ские методы борьбы.

Ключевые слова: тутовое дерево, шелковица, вредитель, яйца, черви, препарат, агротехника.

KIRISH

Tut parvonasining qurti (*Gluphodes pyoalis* W.) faqat tut o'simligi bargining asosiy kushandasi hisoblanadi. Zararkunanda ipakchilik bilan shug'ullanib kelayotgan Yaponiya, Xitoy, Xindiston va O'rta Osiyodagi Tojikiston, Turkmaniston mamlakatlarida tarqalgan. Bu hasharot hozirgi kunda respublikamizning Surxondaryo, Farg'ona vodiysi, Toshkent, Sirdaryo va Jizzax viloyatlari xo'jaliklarida tarqalgan bo'lib, tutchilikka katta zarar keltirmoqda.

Tut parvonasi xavfli hasharot bo'lib, tut bargining ashaddiy zararkunandasi hisoblanadi. U ipak qurtining yagona ozuqasi bo'lgan tut bargini yeb, tutzorlarni yaroqsiz xolatga keltiradi.

Tut parvonasi respublikamiz ipakchiligi uchun katta iqtisodiy zarar yetkazishini hisobga olib, ushbu xavfli hasharotning biologiyasini o'rganib, unga qarshi samarali biologik kurash choralarini ishlab chiqish vazifasi belgilangan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Tut parvonasini o'rganishga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar S.N. Alimuhamedov tomonidan 1997-yilda e'lon qilingan. Shundan so'ng S.N. Alimuhamedov va uning hammualliflarining tut parvonasiga qarshi kurash bo'yicha tavsiyalari 1998-yilda chop etildi. Shu yildan boshlab tut zararkunandalariga oid maqolalarda tut parvonasi haqida ayrim ma'lumotlar ham o'rin ola boshladi. 2000-yilda "Tut parvonasi va unga qarshi kurash choralarini bo'yicha tavsiyalar" ishlab chiqildi. Tut parvonasining O'zbekiston sarhadlari bo'ylab jadal tarqalib borishi unga qarshi kurash choralarini mukammallashtirish zarurligini taqozo etdi. Shunga muvofiq 2001-yilda Sh.T. Xo'jaev rahbarligidagi mualliflar jamoasi "Tut parvonasi va unga qarshi kurashish choralarini bo'yicha tavsiyalar"ni to'ldirib, qayta ishlangan holda e'lon qildilar.

M.H.Ahmedov, M.Shermatov tomonidan tut parvonasining Farg'ona vodiysi bo'ylab tarqalishi, individual rivojlanish xususiyatlari, oziqlanishi va zarar keltirishiga oid ma'lumotlar e'lon qilindi. Mualliflarning qator ishlarida

tut parvonasi oxirgi avlod g'umbaklarining og'irlik va uzunlik o'lchamlari orasidagi korrelyatsiya munosabatlari, bu ko'rsatkichlarning g'umbaklardan kapalak uchib chiqishiga bog'liqligi va tut daraxti turli qismlarida qishlab chiqqan qurtlar g'umbaklarining og'irlik o'lchamlarini atroflicha tahlil etish orqali tut parvonasi avlodlarining rivojlanishi va populyatsiya zichligini bashorat qilishga qaratilgan tadqiqotlar natijalari o'rin olgan. Mualliflarning tut parvonasining morfologiyasiga oid maqolalarida zararkunandaning barcha rivojlanish bosqichlarida morfologik tavsifi hamda erkak va urg'ochi kapalaklarning bir-biridan farq qiluvchi belgilari to'liq tavsiflab berilgan.

Yuqoridagi olimlarning fikrlariga qo'shimcha qilgan holda ushbu zararkunanda hasharotning tutchilikka yetkazishi mumkin bo'lgan zararini oldini olish choralarini o'rganamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur muammo xorijiy va mahalliy olimlarning tajribalari va monografik tahlillar natijalarini monografik tadqiqot, analiz va sintez, tizimli tahlil kabi usullardan asosida o'rganilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tut parvonasi to'liq rivojlanadigan zararkunanda, u kapalak, tuxum, qurt va g'umbak shakllardan iborat bo'lib, asosan, uning katta yoshdagi qurt shaklida oktabr oyining uchinchi o'n kunligi va noyabr oyining boshlarida qishlashga keta boshlaydi. Qurtlarning bir qismi ovqatlana borib, sovuq tushishi bilan qishlashga ketadi. Yosh qurtlar (I-III yoshdagilari) qishki sovuqlarda nobud bo'ladi. Qishlashga ketish uchun ular tut daraxtining kallaklarida, qurigan po'stloqlar orasida, to'kilgan barglar, tut atrofidagi turli eski anjomlarda va asbob-uskunalarda qishlab chiqadi.

Respublikamizning janubi, Surxondaryo viloyatida tut parvonasi aprel oyining birinchi (ayrim xollarda ikkinchi) o'n kunligida kapalak uchib chiqish boshlaydi. Tut parvonasining uchib chiqishi va tuxum qo'yishi bahorda tut daraxtini barg chiqara boshlashi bilan bog'liq bo'ladi. Lekin, bahorda zararkunandaning ziyoni unchalik sezilarli bo'lmaydi. Bunga hasharotning soni ko'p bo'lmaganligi sabab bo'ladi.

Tut parvonasi Surxondaryo viloyatida 7 avlod va Farg'ona vodiysida, Toshkent viloyatida esa 6 ta to'liq avlod berishi kuzatildi.

Tuxumi oq, yumaloq shaklda, tuxumdan qurtlar chiqish davrida bir-oz qorayadi va uning qurtlari 2-4 mm., o'rta yoshdagi qurtlari 10-12 mm. va katta IV-V yoshdagi qurtlari 17-22 mm. gacha kattalikda bo'ladi. Ularning rangi, tut bargining rangiga moslashgan, ya'ni och va to'q yashil rangda bo'ladi.

G'umbaklari dastlabki och qo'ng'ir, so'ngra (g'umbak kapalakka aylanish davrida) jigarrangda bo'lib, 8-10 mm. kattalikda bo'ladi.

Kapalaklarning qanotlari 15-17 mm. uzunlikda, sarg'ish qo'ng'ir rangda bo'lib, ko'ndalang ketgan dog'lari bor, keyingi qanoti ochroq bo'ladi. Kapalaklar qo'shimcha oziqlangach, urchib tuxum qo'yishga kirishadi. Har bir urg'ochi zot o'rtacha 50-60 tadan tuxum qo'yishi aniqlandi.

Yosh qurtlar (I-III yoshdagi) tut bargida ochiq yashab, uning ustki qavati bilan oziqlanib shikastlaydi. Bu davrda u deyarli ximoyasiz va ojiz bo'ladi. To'rtinchi yoshdan boshlab qurtlar bargning bir tomonini o'rab oladi va uning ichida ximoyalangan xolatda bo'ladi.

Shuni ham eslatib o'tish zarurki, katta yoshdagi tut parvonasining qurtlariga qarshi ishlatilgan sirtidan ta'sir etuvchi insektitsidlarning samarasi past bo'ladi va aksariyat: o'simlik ichiga singish qobiliyatiga ega bo'lgan, ayniqsa fosfor-organik preparatlarning samarasi yuqori bo'ladi.

Tut parvonasining zarari

Tabiiyki, tut parvonasining zarari tut o'simligining rivojlanishida namoyon bo'ladi. Tut daraxtlarining rivojlanishi asosan pilla qurtini boqib bo'lgandan keyin sodir bo'lgani uchun, bu jarayonga zarari unchalik tegmaydi. Lekin, kunlar isishi bilan zararkunandaning rivojlanishi tezlashib, keyinchalik o'sib chiqqan barglarni shikastlashi hisobiga, novda uzunligi, yo'g'onligi va qishning sovug'iga chidamliligi pasayadi.

Tut parvonasini tut o'simligiga keltirgan zararini aniqlash maqsadida, zararlangan tut barglarni 3 xil darajaga ajratiladi:

- 1 ball – bargni qisman zararlangani (10-20%);
- 2 ball – bargni o'rtacha zararlangani (50%);
- 3 ball – bargni kuchli zararlangani (100%).

Toshkent viloyatining Bekobod tumani misolida tut parvonasi hasharoti bilan zararlangan tut daraxtlari novdalarining o'sishi, novda diametri, barg satxi, og'irligi va barg xosili aniqlandi (1-jadval).

1-jadval: "Tut parvonasi" hasharoti bilan zararlangan tut daraxtlarining ko'rsatkichlari

Variantlar	Barg hosili			Hasharotni keltirgan zarari, %
	1 tupdan, kg	s/ga	Qiyoslovchiga nisbatan % hisobida	
Kuchli zararlangan	1,441	9,01	21,05	78,95
O'rtacha zararlangan	3,269	20,43	47,72	52,28
Kuchsiz zararlangan	3,996	24,98	58,35	41,65
Qiyoslovchi	6,850	41,81	100,0	0,0

Jadvalda keltirgan ma'lumotlarga qaraganda, tut daraxtlari bargi tut parvonasi bilan kuchli zararlanganda barg hosili 1 gektar tutzor hisobida 9,01 s.ni yoki qiyoslovchiga nisbatan 21,05% barg hosili olingan, o'rtacha zararlanganda 20,43 s.(47,72% ni) va kuchsiz zararlanganda esa 24,38 s.ni yoki qiyoslovchiga nisbatan 58,35 foiz barg hosili olingan.

Sentabr oyida Toshkent viloyati, Bekobod tumani Xos nomli fermer xo'jaligida, tut parvonasi bilan zararlangan tut daraxtlarini bahorgi qurt boqishda novdalari kesib olingandan so'ng, o'sib chiqqan yangi novdalarni ikkinchi marotaba zararlanganligi kuzatilib, ularni rivojlanishi aniqlandi.

Tut parvonasi bilan zararlangan tut daraxtlarini yangi o'sib chiqqan novdalarning rivojlanishi past bo'lgan, kuchli zararlanganda novdalarning o'sishi 122,7 sm., o'rtacha zararlanganda 178,1 sm. va kuchsiz zararlanganda esa 223,9 sm. uzunligi, ularni diametri 9,10 va 13 mm bo'lganligi kuzatildi. Bu esa, kelgusi yilda novdalarning o'sishiga va ulardan olinadigan barg hosiliga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Kuzatishlardan ma'lum bo'ladiki, tutlar kuchli zararlanganda, gektariga 11,6 s., yoki qiyoslovi variantga nisbatan 25,10% ni, o'rtacha zararlanganda 26,1 s. – (55,5%)ni kuchsiz zararlanganda 33,9 s. – 73,4 foiz barg hosili olingan.

Umuman olganda, yoz-kuz mavsumida tut parvonasi bilan zararlangan har gektar tutzordan olinadigan barg hosiliga 12,3 s.dan 34,6 s gacha yoki 26,6-75,0 foizgacha zarar keltirilishi aniqlandi. O'rtacha hisobda har gektariga 23,5 s. yoki 50,8 s. foizni tashkil etadi.

Kurash choralari

Ipak qurtining ozuqa bazasini saqlab qolish yo'lida 1995-yildan buyon olib borilayotgan ilmiy tekshirishlar natijasi o'laroq pillakorlarga tut parvonasi qurtini yo'qotish uchun kompleks agrotexnik hamda kimyoviy kurash choralari tavsiya etilmoqda. Bu sohada o'simliklarni himoya qilish ilmgoxi xodimlari tomonidan bir necha preparatlar zararkunanda qurtlarida sinab ko'rilib, ijobiy natijalar olindi.

Tut parvonasiga qarshi kurashishda tashkiliy – xo'jalik tadbirlari, agrotexnik, biologik, kimyoviy va mexanik kurash usullari qo'llaniladi. Kurash usullarini to'g'ri, o'z muddatida yuqori samarali qilib o'tkazish uchun hasharotning rivojlanishini o'z vaqtida nazorat qilish maqsadga muvofiqdir. Bu esa kuzatuvchilarni tayyorlash va ularning ishlarini tashkil etishni talab etadi.

- **Agrotexnik kurash usuli.** Tut daraxti qator oralarini xaydash, sug'orish, kuzda yaxob suvi berish, o'z muddatida oziqlantirish va boshqa tadbirlar, daraxtlarning tut parvonasiga chidamliligini orttiradi va zararkunandaning rivojlanishi uchun noqulay sharoit vujudga keltiradi.
- **Biologik kurash usuli.** Tut daraxti respublikamizda yangi hasharot bo'lganligi sababli, uning ixtisoslashgan tabiiy kushandasi aniqlanmagan. Ammo, kuzatishlardan ma'lumki, hammamxo'r yirtqich kushandalar (oltinko'z, nafis-kandalasi, arilar, chumolilar, o'rgimchaklar, hamda qushlar) ning ahamiyati kattadir. Buning uchun parvonaning ikkinchi avlodidan boshlab, brakon hasharotini yetuk zotini parvona qurtlarga nisbatan 1:2 va 1:4 qilib, tut parvonasining qurtlariga qarshi qo'llanishi samarali natija beradi.

Brakon hasharotini tut parvonasini har avlodiga qarshi 2-3 marotaba qo'yib turish zararkunanda sonini 28,7 dan 57,3% ga kamaytirish mumkin. Brakon hasharotini tut parvonasi bilan zararlangan tutzorlarga erta bilan va kech (kun botish oldidan) qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. So'nggi yillarda biolaboratoriyalarda ko'paytiriladigan brakon (Brakon hebetor Say) kushandasidan oqilona foydalansa bo'ladi.

- **Mexanik kurash usuli.** Tut bargini zararkunandadan saqlab qolish uchun daraxtning tanasiga eski qop va materiallardan belbog', ularni har 5-6 kunda issiq suvga botirib olib, yana undan foydalanish mumkin. Zararlangan va to'kilgan barglarini chuqur qazib ko'mish zarur.
- **Kimyoviy kurash usuli.** Zararkunanda qurtlariga qarshi kurashish maqsadida insektitsidlarni qo'llash samarali bo'lishiga qaramay uni qo'shimcha, zaruriyat paydo bo'linganda qo'llaniladigan usul deb tushunmoq lozim.

Tut daraxtlari har xil tartibda joylashganligi sababli, ko'pincha ularni faqat bir yoqlama ishlashga imkoniyat bo'ladi. Bu esa qo'llanilgan preparatlarning samaradorligi to'liq bo'lmasligiga sabab bo'ladi. Preparatlarning har 1 gektarga mo'ljallangan miqdorini to'g'ri belgilash uchun tutzorlarni, yakka tartibdagi tut daraxtlarni bir yoqlama va ikki yoqlama ishlov olib borish sharoitlariga hisob-kitob o'tkazish zarur.

Tut parvonasining qurtlariga qarshi (1-3 yoshdagilariga) o'simlik ichiga singish qobiliyatiga ega bo'lmagan va katta yoshdagilariga (IV-V yoshdagilariga) o'simlik ichiga singib ta'sir qilish qobiliyatiga ega bo'lgan preparatlar yuqori samara beradi. Yakka tartibdagi tutlarni shlanga va branspoyd bilan ishlov berilganda (misol uchun Mosplan preparati olinsa) 1 ga maydonga 1000 litr suvga 150 gr dorini aralashtirib purkaladi. Yoki F'yuri preparati olinsa, 120 gr qo'llash mumkin. Tut parvonasi bilan zararlangan tutzorlarni ertalab yoki kechqurun shamol bo'lmagan vaqtlarda ishlov berish kerak. Preparatlarni tayyorlash va ishlatish jarayonida chekish, ovqatlanish, suv ichish va boshqalar qat'iyon taqiqlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda respublikamizdagi pilla hosili asosan tut daraxti bargiga, ya'ni ipak qurtini ozuqasiga bog'liq. Yuqorida aytilgan tavsiyalarni vaqtida bajarilsa, tut parvonasi zararkunandalarini yetqazgan zararlarini oldini olishga erishish mumkin bo'ladi.

Ayniqsa, zararkunandaga qarshi kurashishda har xil kimyoviy preparatlarga emas, balki mexanik, biologik, agrotexnik kurash usullaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi va shu bilan birga, foydali hashoratlarni qirilib ketishining oldini olingan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev U. – Tutchilik, Toshkent, "Mehnat" nashriyoti, 1991.
2. Кучкаров У. – Новая перспективная родительская пара линии Мурасаки Васе И2Н19 для использования, в селекции и семеноводстве шелковисы. Научные основы развития шелководства в Узбекистане. Ташкент-1989.
3. Qo'chqorov O', Xolmatov D. – Yangi serxosil duragay tutlarni ishlab chiqarishga joriy qilish to'g'risida Tavsiyanoma. Toshkent-2001.
4. Пулатов А., Гатин Ф.Г., Кучкаров У. – Внедрения сортовой и гибридной шелковисы в производство. Достижения Н. и Т. №3, 1991.
5. Axmedov N. Ipak qurti ekologiyasi va boqish agrotexnikasi, Darslik. "Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi", Toshkent, 2014-yil.
6. Ch.I.Bekkamov., U.T.Daniyarov., N.K.Abdikayumova., N.O.Rajabov – Ipakchilik va tutchilik, Darslik. "Ch o'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi", Toshkent, 2018-yil.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.